

ΙΣΤΟΡΙΑ.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΕΛΛΑΣ;

To be or not to be, that is the question.

HAMLET.

1.

Τί είναι ἡ Ἑλλάς; Ἀνατολή ἢ Δύσις;

Ἴσως τὸ ζήτημα τοῦτο φανῇ ἐκ πρώτης ὄψεως ἀδιάφορον· ὅστις ὅμως σκερθῇ ὀλίγον περὶ αὐτοῦ, θέλει συμφωνήσῃ μετ' ἡμᾶς, ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ζητημάτων ὅσα ἐγέννησεν ἡ κατὰ τὸν αἰῶνά μας ἀνάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τοῦτο εἶναι τὸ σπουδαιότερον, καὶ ὅτι καὶ πολιτικὸς ἀνὴρ ὁ ἀμελῶν τοῦ ζητήματος τούτου τὴν μελέτην καὶ λύσιν, ὁμοιάζει ναύτην πλέοντα τὸν Ὀκεανὸν ἀνευ χάριτος καὶ πυξίδος.

Ἄς ὑποθέσωμεν πρὸς ὀλίγον, ὅτι τὸ ζήτημα ἐλύθη οὕτω πως ἡ Ἑλλάς εἶναι Ἀνατολή· ποῖαι τῆς τοιαύτης λύσεως αἱ πολιτικαὶ συνέπειαι; Εἶναι φανερόν ὅτι οὐσῃ τῆς Ἑλλάδος Ἀνατολῆς καὶ ὁ ἐθνισμὸς αὐτῆς εἶναι ἀνατολικός· ὅτι ἐπομένως ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς εἶναι πρὸς αὐτὴν ἀντίθετος καὶ πολέμιος. Ἡ Ἑλλάς τότε λαμβάνουσα τὰς θεσμοθεσίας τῆς ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, πράττει πολιτικὴν αὐτοχειρίαν, ἀπαρνεῖται τὸν ἐθνισμόν της, δέχεται εἰς τὸν κόλπον της ξένα στοιχεῖα, τὰ ὅποια ὀλίγον κατ' ὀλίγον θέλουν πνίξῃ τὰ ἑμμελῆ, εἰς τρόπον ὥστε ἡ Ἑλλάς θέλει ζῆ εἰς τὸ ἐξῆς δεδανεισμένην ζωὴν, ἂν προνοητικὴ χεὶρ δὲν ἀπεύρῃ νὰ κλείσῃ τὴν θύραν, δι' ἧς εἰσέρχονται τὰ διαλυτικὰ ταῦτα στοιχεῖα.

Ἄς ὑποθέσωμεν ἤδη τὴν ἐναντίαν τοῦ αὐτοῦ ζητήματος λύσιν, ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶναι Δύσις· καὶ αἱ συνέπειαι θέλουν εἶσθαι ἐκ διαμέτρου ἐναντίαι. Δεχομένη ἡ Ἑλλάς δι' ὅλων τῶν πόρων τοῦ σώματός της τὸν δυτικὸν πολιτισμὸν, υἱοθετοῦσα τῶν δυτικῶν ἐθνῶν τοὺς πολιτικούς καὶ διαδικαστικούς νόμους, τὸν διοικητικὸν ὀργανισμὸν, τὰς κοινωνικὰς ἐλευθερίας, τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, δὲν δέχεται ξένα στοιχεῖα, ἀλλ' οἰκειοποιεῖται τὰ ἰδικά της, δὲν ἀπαρνεῖται τὸν ἐθνισμὸν της, ἀλλὰ πληροῖ αὐτὸν, δὲν αὐτοχειριάζεται, ἀλλ' ἀναπτύσσεται, δὲν ὀπισθοδρομεῖ, ἀλλὰ προοδεύει.

Δὲν εἶχομεν δίκαιον λέγοντες, ὅτι σπουδαιότερον ζήτημα ἀκόμη δὲν ἐπροτάθη; εἶναι ὡς τῆς Σφριγγὸς τὸ αἰνίγμα, τὸ ὁποῖον ὅστις δὲν λύσει ἀπόλλυται.

Ἀλλὰ σπουδαιότερον ἀκόμη, εἰ δυνατόν, θέλει μᾶς φανῇ, ὅταν σκεφθῶμεν πρὸς τούτοις, ὅτι δι' αὐτοῦ ἐξηγεῖται ἡ ἀρχή, ἡ γεννητικὴ ἰδέα τῶν πολιτικῶν μερίδων, εἰς τὰς ὁποίας διαιρεῖται τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος.

Εἶναι καιρὸς πλέον νὰ παύσωσιν αἱ μεταξὺ τῶν κομμάτων προσωπικαὶ λογομαχίαι, εἶναι καιρὸς νὰ ὑψωθῶσι τὰ κόμματα εἰς ἀνώτερον στάδιον, ὅπου νὰ ὑπάρξῃ ἡ πάλῃ ὅχι μεταξὺ ἀνθρώπων, ἀλλὰ μεταξὺ θεῶν ἰδεῶν.

Τί ἐγέννησε λοιπὸν τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα κόμματα; ἡ διάφορος τοῦ ζητήματος λύσις. Οἱ μὲν νομίζουν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἶναι δυτικὸς, οἱ δὲ ὅτι εἶναι ἀνατολικός· οἱ μὲν ὅτι τὸ πρωτότυπον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ μιμῇται ἡ Ἑλλάς εἶναι ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, οἱ δὲ ὅτι εἶναι ἡ Ῥωσσία (α).

(α) Περὶ τοῦ ὅτι εὐλόγως κατατάσσομεν τὴν Ῥωσσίαν μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν, ἐπικαλούμεθα μάρτυρα ἀρμοδιώτατον, τὸν Κ. Α. Στούρτζαν.

«I' Asie, λέγει οὗτος εἰς τὸν βίον τοῦ Καποδίστρια, a legue aux

2.

* Ἄς ἐπαναλάβωμεν λοιπὸν τὴν ἐρώτησιν· τί εἶναι ἡ Ἑλλάς;

* Ἀλλὰ, τίς θέλει ἀποκριθῇ κάλλιον ἢ αὐτὴ ἡ Ἑλλάς καὶ αὐτὴ ἡ ἱστορία τῆς;

* Ἄς προσκαλέσωμεν λοιπὸν ὡς αἰρετοκριτὰς τοὺς ἐνδόξους ἡμῶν προγόνους· ἄς ἀκούσωμεν ἀπὸ τὸ στόμα αὐτῶν τί ἐστὶν Ἑλλάς.

Καὶ ἡ ἀρχαία Ἑλλάς εὐρέθη, ὡς καὶ ἡ σημερινὴ εὐρίσκεται, μεταξὺ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας, μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ἀλλὰ πόσον διαφόρως ἐτίθετο εἰς αὐτὴν τὸ ζήτημα παρ' ὅτι τὴν σήμερον τίθεται! Ἐνῶ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος λαμβάνει ἤδη τὰ φῶτα τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν Δύσιν, πρὸς ἀνατολὰς δὲ αὐτοῦ δὲν βλέπει εἰμὴ πολιτισμοὺς σεσαθρωμένους, ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ὑπῆρχεν εἰς θέσιν πᾶντῃ ἐναντίαν· τότε τὸ ἠθικὸν φῶς ὥσπερ τὸ ὕλικόν ἤρχετο ἐξ Ἀνατολῶν, πρὸς δὲ δυσμᾶς ἐξετείνοντο χῶραι κατὰ μέγα μέρος ἄγνωστοι καὶ ἀπὸ βαρβάρους φυλὰς κατοικημέναι· πρόσθε δὲ ὅτι αὐτὸς ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς ἦτο νεογνὸν τοῦ ἀνατολικοῦ τέκνον· εἰς τρόπον ὥστε φαίνεται ἐκ πρώτης ὀψευς, ὅτι ἡδυνάτό τις ἐκ τῶν προτέρων ν' ἀποφανθῇ θαρράλως ὅτι ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ὑπῆρξεν ἀνατολική.

Πόσον ὁμως ἤθελε λανθασθῇ εἰς τὴν τοιαύτην περὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐκτίμῃσιν! πόσον ἤθελε παραγνωρίσει τὴν θείαν αὐτῆς ἀποστολήν! Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ὑπῆρξε τόσον ὀλίγον ἀνατολική, ὥστε δι' αὐτῆς πρώτης ἔλαβεν ἀρχὴν τὸ τὰ δυτικὰ ἔθνη χαρακτηρίζον σήμερον πνεῦμα.

Καὶ τῶνόντι κατὰ τί διακρίνονται τὰ δυτικὰ ἀπὸ τ' ἀνατολικὰ ἔθνη; εἰς τί συνίσταται ἡ ἀντίθεσις αὕτη μεταξὺ τοῦ δυτικοῦ καὶ

Russo-Slaves sa nonchalance morale, son obéissance au pouvoir, et certain esprit de résignation majestueuse et calme dont l'élément chrétien dégenère parfois en fatalisme oriental ».

ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ; εἰς τὸ αἶσθημα τῆς ἀξίας τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν, τὸ ἄτομον χάνεται εἰς τὰ πλήθη· αἱ θρησκείαι, τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, οἱ κοινωνικοὶ θεσμοί, αὐταὶ αἱ καλαὶ τέχναι τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν, λαμβάνουν ὡς πρῶτην βῆσιν τὴν ἐξουδένωσιν τῆς ἀτομικότητος. Εἰς τὴν Δύσιν ἐξ ἐνκινήσεως ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος εἶναι τὸ κέντρον τοῦ παντός. Ἡ κοινωνία δὲν εἶναι ἡ μηδένισις αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ ἐπικύρωσις καὶ ἐγ-
γύησις τῆς ἀνεξαρτησίας του, ἡ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀτόμων ἐλευθέρᾳ συνθήκη· ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐλευθέρᾳ αὐτοῦ δι' ἑαυτοῦ νοητικὴ ἀνάπτυξις· ἡ τέχνη, τὸ ἀπεικόνισμά του· ἡ θρησκεία, ἡ ἀποθέωσις του.

Ποῦ ἄλλοῦ δὲ ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐγεννήθη τὸ φρόνημα τοῦτο τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου περὶ τῆς ἀξίας καὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ; καὶ ποία ἄλλη ὑπῆρξε τοῦ ἀρχαίου ἐλληνισμοῦ ἡ ἀποστολὴ περ' αὐτὴ αὕτη τοῦ νὰ δυτικίσῃ τὴν Ἀνατολὴν, τοῦ νὰ ἐξαγάγῃ καὶ διαχωρίσῃ τὴν ἀνθρώπινον ἀτομικότητα ἀπὸ τὸ χάος τοῦ ἀνατολικοῦ πανθεΐσμου;

Τὸ γινῶθαι σεαυτὸν, ἡ ἀρχὴ αὕτη τῆς ἀτομικότητος, συγκεκριαίνοντι θυμασίως ὅλον τὸν ἐλληνικὸν βίον, εἶναι ἡ κλεις τῆς θρησκείας, τῆς φιλοσοφίας, τῶν καλῶν τεχνῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι εἰς τοιαύτην ἀντίφασιν μετὰ τὴν ἀρχὴν τῆς Ἀνατολῆς ἐξοιδοῦναι σεαυτὸν, ὥστε ἂν ἡ ὑλικὴ πάλη τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Ἀσίας δὲν ἐβεβαιούτο δι' ἀνχυφισθητήτων ἱστορικῶν ἀποδείξεων, ἠδυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν τὰς ἐν Μακραθῶνι καὶ ἐν Πλαταιαῖς μάχας ὡς συμβολικὰς εἰκόνας τῆς μεγάλης νοητικῆς πάλης μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Καθὼς εἰς τὴν νοητικὴν ταύτην πηλαίστραν ἡ ἀτομικότης νικά τὸν πανθεΐσμόν, οὕτω καὶ εἰς τὰ πεδία ταῦτα τῆς ἐλληνικῆς δόξης ὀλίγα ἄτομα τρέπουν εἰς φυγὴν τ' ἀπειρα ἀνατολικά πλήθη.

Ὅταν δὲ ὅλη ἡ Ἑλλάς κατέστη εἰς μόνος ἄνθρωπος, ὁ Ἀλέξαν-

δρος ὁ τοῦ Φιλίππου, ὅταν φθάσῃς εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς ἀναπτύξεως, ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ μορφώσῃ καὶ τὸν ἕτερον κόσμον κατ' εἰκόνα αὐτῆς, ποῦ διεύθυνε τὰ νικηφόρα ὅπλα, κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἢ κατὰ τῆς Δύσεως; Ἡ Δύσις παρέσχεν ἐκτεταμένον στάδιον εἰς τὸ κατακτητικὸν τοῦ Μακεδόνος πνεῦμα· ἀλλ' ὁ Μακεδὼν συναισθάνεται τῆς Ἑλλάδος τὴν ἀποστολὴν, καὶ διαβιβάζει τὸν Ἑλλησποντον. Ἀπὸ τὴν ἀόρατον χεῖρα τῆς θείας προνοίας ὀδηγούμενος, καταστρέφει τοὺς σεσαθρωμένους θρόνους τῆς Ἑω, φέρει πέραν τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα καὶ τὰς ἑλληνικὰς ἰδέας, καὶ διὰ νὰ δικαιωνήτῃ τὴν πολιτικὴν καὶ φιλοσοφικὴν κατάνκτησιν, ἐγείρει εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Νεῖλου τὴν ὁμῶνυμόν του πόλιν, ἐν ᾗ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐπέπρωτο νὰ ἐξεκκολουθήσῃ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου τὸ ἔργον καὶ νὰ θέσῃ τῆς κατακτήσεως τὴν κορωνίδα, μεταπλάττουσα καὶ ἐξελληνίζουσα τῆς Ἀνατολῆς τὰ θρησκευτικὰ καὶ φιλοσοφικὰ συστήματα. Εἰς τὴν ἀντίθετον ταῦτα στοιχεῖα τὰ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ σκέλους ἀναθρόνοντα δὲν ἔλειπεν εἰμὴ εἰς σπινθῆρ, δὲν ἔλειπεν εἰμὴ εἰς λόγος, ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, διὰ νὰ γεννηθῇ ἐξ αὐτῶν ὁ νέος κόσμος, ἡ νέα τῆς ἀνθρωπότητος σύνθεσις.

3.

Τὸ νέον τοῦτο γεννηθῆτω ἐξεφωνήθη τέλος ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ σταυροῦ, καὶ ἡ νέα πλάσις ἐτελέσθη.

Ἄς ἴδωμεν ἤδη ἂν ἡ Ἑλλάς, οἷανό χριστιανισμὸς τὴν ἀνέπλασε, διетήρησε τὸν ἀρχαῖον αὐτῆς χαρακτῆρα, καὶ ἂν εἰς τὸ νέον τῆς ἀνθρωπότητος δράμα ἐξελέξατο τὸ αὐτὸ πρόσωπον, τὸ πρόσωπον τῆς ἀτομικότητος.

Ἀλλὰ διὰ νὰ ἴδωμεν τοῦτο, πρέπει πρῶτον νὰ ἐρευνήσωμεν τὰ ἐξ ὧν σύγκειται ὁ χριστιανισμὸς στοιχεῖα, νὰ ἐρευνήσωμεν τί ἀπέγινεν ἐντὸς τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ ἀρχαία μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς πάλη.

Ὁ χριστιανισμὸς, ἡ μόνη ἀληθὴς, καὶ ἐπομένως ἡ μόνη καθολικὴ θρησκεία, δὲν ἔπρεπε νὰ ᾔνκι ἀποκλειστικῶς Ἀνατολὴ ἢ

Δύσιν, ἀλλ' ἀμφοτέρων τῶν μερίδων τούτων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους σύνθεσις καὶ συμφιλίωσις. Διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀμφότεραι ἐδικαιώθησαν· ἡ μὲν Ἀνατολὴ ἐμνηδένιζε τὸ ἄτομον, διότι ὡς γῆ τοῦ παρελθόντος, γῆ τῶν παραδόσεων, διεφύλαττε ζωηράν τὴν ἐνθύμησιν τοῦ ἀμαρτήματος, τῆς πτώσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· ἡ Δύσις ἐξ ἐναντίας, γῆ τῶν προσδοκιῶν, γῆ τοῦ μέλλοντος, τὸ ἕτερον τοῦ Ἰανοῦ πρόσωπον, δὲν ἡσθάνετο τόσον τὴν πτώσιν τοῦ ἀνθρώπου ὅσον ἐπροσδόκῃ τὴν διὰ τοῦ Χριστοῦ γενησάμενην ἀποκατάστασιν τῆς ἀξίας του. Ὁ χριστιανὸς παραδέχεται καὶ τὴν πτῶσιν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν· ἀλλὰ διὰ τῆς ἐνώσεως ταύτης ὁ μὲν δυτικὸς ἐγωϊσμός ὑφούται εἰς τὴν κατανόησιν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ ἀφοσιώσεως· ἡ δὲ ἀνατολικὴ τοῦ ἀτόμου ἐξουδένωσις γίνεται ἡ ἔλλογος χριστιανικὴ θυσία.

Ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις, φωτισμέναι οὕτω διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀκτίνος, δὲν εἶναι πλέον ἀντίθετα καὶ πολέμια στοιχεῖα, ἀλλ' αἱ δύο πτέρυγες ἐφ' ὧν ἡ ἀνθρωπότης ὑφούται πρὸς τὸν οὐράνιον αὐτῆς πατέρα.

Τίς δὲ θέλει μᾶς ἀρνηθῆ ὅτι ὁ ἐλληνισμὸς ὑπῆρξεν ἡ δυτικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ πτέρυξ; Οἱ Ἕλληνες τῆς ἐκκλησίας πατέρες πλατῶνιζουσιν· αἱ συγγραφαὶ των πνεοῦν μέγιστον πρὸς τὸν ἀτομικὸν λόγον σέβας (α). τὸ δὲ σέβας τοῦτο μᾶς ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἕλλην, γενόμενος χριστιανός, δὲν εἶχε παύσει νὰ ᾔναι Ἕλληνα καὶ νὰ ἔχῃ τὴν αὐτὴν συναίσθησιν περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Ὅτι δὲ τὸ δυτικὸν ἢ ἐλληνικὸν τοῦ χριστιανισμοῦ στοιχεῖον ὑπάρχει τὸ ἐπικρατέστερον, μᾶς τὸ βεβαιοῖ ἡ ἱστορία· ἐνῶ τὰ

(α) « Ἡ γὰρ φιλοσοφητέον ἢ τιμητέον φιλοσοφίαν, εἴπερ μὴ μέλομεν παντελῶς ἔξω τοῦ καλοῦ πίπτειν, μηδὲ ἀλογίας κατακριθῆσεσθαι, λογικοὶ γεγονότες, καὶ διὰ λόγον πρὸς λόγον σπεύδοντες ». Γρηγόριος ὁ Νεζιανζ. εἰς Ἑρῶνα τὸν φιλόσοφον (λόγ. κγ.). Ὁρα καὶ Lerou x, de l' Eclectisme, σ. 54.—Genovesi, Discipoli Metaphys. T. 2 σ. 19.

δυτικά ἔθνη εἶναι ὅλα χριστιανικά, ἡ τοῦ Χριστοῦ πίστις δὲν ἡδυνήθη εἰμὴ ἀτελῶς εἰς τὴν Ἀνατολὴν νὰ εἰσχωρήσῃ.

Ὁ χριστιανισμὸς λοιπὸν δὲν ἐξήλειψε τὸν διακριτικὸν τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς χαρακτῆρα, ἀλλὰ τὸν συνεπλήρωσε· καθότι ὁ ἐλληνισμὸς, ἀναπτύξας τὸ περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ φρόνημα τοῦ ἀνθρώπου, προετοίμασε τὸν κόσμον εἰς τὴν καλὴν ἀγγελίαν, τὴν ἀγγελίαν τοῦ θεοῦ, τοῦ ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου ἐκχύσαντος τὸ πολυτιμον αὐτοῦ αἷμα.

4.

Ὁ χριστιανισμὸς ὁμοως, ἡ νέα αὕτη πλάσις τοῦ ἡθικοῦ κόσμου, δὲν εἶχε κηρυχθῇ διὰ τὴν παλαιὰν σεσαθρωμένην κοινωνίαν· νέα κοινωνία ἔπρεπε νὰ διαδεχθῇ τὴν ἀρχαίαν, διὰ νὰ δυνηθῶσι τὰ χριστιανικά στοιχεῖα νὰ παραγάγῃσι τὰ μεγάλα αὐτῶν ἀποτελέσματα. Διὰ τοῦτο, καθ' ὃν χρόνον ὁ Χριστὸς ἐξέπνεεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ καὶ διὰ τοῦ θανάτου του ἔδιδε νέαν ζωὴν εἰς τὰ ἀνθρώπινον γένος, ἀόρατος χεὶρ ἐξύπνιζε τὰς γερμανικὰς φυλάς εἰς τὰ βάθη τῶν δασῶν των, καὶ ἐδείκνυεν εἰς αὐτάς τὸν δρόμον τῆς πόλεως τῶν πόλεων (α).

Ἐνῷ δὲ οὕτω τὰ γερμανικά ἔθνη προητοιμάζοντο ν' ἀναγεννησῶσι διὰ τοῦ παρθενικοῦ αὐτῶν αἵματος τὸν ἀρχαῖον κόσμον, ὁ ἀρχαῖος κόσμος τί ἔπραττε; τίνα μέσα ἀντέταπτεν εἰς τὴν ἐπικειμένην θύελλαν;

Ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἦτον ἡ Ῥώμη· ἡ δὲ Ῥώμη, ὁ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκράτωρ. Ὁ βίος ὅλος τῆς οἰκουμένης εἶχε συγκεντρωθῇ εἰς τὴν κατ' ἐξοχὴν Πόλιν (Urbem), ἡ δὲ Πόλις, εἰς τὰ Βασίλεια τοῦ Αὐγούστου. Ἡ ἱστορία εἶχε καταντήσῃ βιογραφία.

Ὅταν ἡ Ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἐθάπτισε διὰ τοῦ Κωνσταντίνου τὸν ἀρχαῖον κόσμον εἰς τοῦ Ἰορδάνου τὰ ὕδατα, ὅταν ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ὑπερενίκησε τῆς ψυχροῦς εἰδωλολατρείας τὰς τελευταίας ἐπιθέσεις, καὶ ἐστερέωσε παντοῦ τοῦ χρι-

(α) Ὁ Ἀρμίνιος εἶναι σύγχρονος τοῦ Χριστοῦ.

στιανισμού τὸ οἰκοδόμημα, ἡ ἀποστολὴ αὐτῆς συνεπληρώθη· ἀπὸ τοῦδε ἔπαυσεν αὕτη νὰ ᾔῃαι τῆς θείας προνοίας τὸ ὄργανον, καὶ ἄλλο δὲν ἔμεινεν εἰμὴ τυραννία ἐνὸς ἀτόμου ἐπὶ μυριάδων.

Τὸ παράδοξον ὅμως εἶναι ὅτι αὐτὸς ὁ ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος συνησθάνθη ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ συνυπάρξῃ μὲ τὴν παλαιὰν κοινωνίαν· ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπῆρξεν ἡ νέα Δῆλος, τὴν ὁποίαν ἡ τρίαινα τῆς αὐτοκρατορικῆς του παντοδυναμίας ἐδημιούργησεν ἐπὶ τῶν ὁρίων τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀσίας ὡς ναὸν τοῦ νέου αὐτοκρατορικοῦ θρησκευματος. Διὰ τοῦ συγκερασμοῦ τούτου τῆς ἀρχαιότητος μὲ τὸν χριστιανισμὸν ἐνόμισεν ὁ αὐτοκράτωρ ἱκανῶς κραταιωμένην τὴν ῥωμαϊκὴν κοινωνίαν καὶ κατὰ τῶν ἐνδομύχων διαλυτικῶν στοιχείων καὶ κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων.

Ἀλλὰ πρὸς τῷ γενικῷ τούτῳ σκοπῷ ἐνυπῆρχεν εἰς τὴν ἀνέγερσιν τῆς νέας πόλεως καὶ ἕτερος ἰδιοτελὴς σκοπὸς, ὁ σκοπὸς τῆς κραταιώσεως τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἀπόλυτος μοναρχία εἶναι τῆς Ἀνατολῆς τέκνον· ἡ περιφρόνησις τῆς ἀτομικότητος, ἥτις εἶναι τῆς μοναρχίας ταύτης βάσις, ἀποτελεῖ, ὡς ἀπεδειξάμεν, τὸ διακριτικὸν τῆς Ἀνατολῆς σημεῖον· διὰ τοῦτο δὲ, ἐνῶ ὁ ἀπολυτισμὸς εἶναι ἡ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν φυσικὴ τῶν πραγμάτων κατάστασις, εἶναι παρὰ τοῖς δυτικοῖς ἔθνεσι προσωρινὸν γεγονὸς ὡς οἱ σεισμοὶ καὶ ἡ πανώλης.

Ταῦτα καὶ ὁ Κωνσταντῖνος συναισθανόμενος, ἐνόησεν ὅτι ἡ ῥίζα τῆς ἐξουσίας του ὑπῆρχεν εἰς τὰς ἀνατολικὰς τοῦ ἐκτεταμένου αὐτοῦ βασιλείου ἐπαρχίας· ὅτι ἐκεῖ ὁ θρόνος του ἦτο στερεώτερος· ὅτι ἐκεῖ ἐπομένως ἔπρεπε νὰ μεταφερθῇ ἡ ἔδρα του. Δὲν ἀμφιβάλλομεν δὲ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι, ἂν ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐφοβεῖτο ν' ἀπομακρυνθῇ παραπολὺ ἀπὸ τὸ κέντρον τῆς ἐπικρατείας του, εἰς τὴν πατρίδα αὐτὴν τοῦ δεσποτισμοῦ, εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀσίας ἤθελε στήσῃ τὸν θρόνον του, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν ἀνακτόρων τοῦ Μεγάλου Βασιλέως, τοῦ ὁ-

ποίου ἐπροσπάθει νὰ μιμηθῇ τὴν παντοδύναμον ἐξουσίαν καὶ τ' αὐλικὰ ἔθιμα.

5.

Τοιοιουτρόπως ἡ Ἑλλάς, ἡ πατρίς αὕτη τῆς ἐλευθερίας, εὐρέθη τὸ κέντρον τῆς ἀπολύτου μοναρχίας τῶν ἀπογόνων τοῦ Κωνσταντίνου. Τὸ ἀπὸ τὴν αὐλήν των ἐξερχόμενον δουλικὸν πνεῦμα, τ' ἀνατολικὰ ἔθιμα εἰς τὰς σχέσεις τῶν ὑπάρχων πρὸς τὸν ἡγεμόνα, τὰ ὁποῖα οὗτοι ἐφιλοτιμήθησαν νὰ εἰσαγάγῃσι, τὰ ἐσωτερικὰ δυστυχήματα, αἱ εἰσδρομαὶ τῶν βαρβάρων, ἐπνίξαν βαθμηδὸν τοῦ ἀρχαίου ἐλληνισμοῦ τὴν φύσιν. Ἐνῷ τὸ αἶσθημα τῆς ἀτομικότητος ὑπερυψοῦτο εἰς τὴν Εὐρώπην, εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐμηνδενίζετο· ἐνῷ τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη πιστὰ εἰς τὴν καταγωγὴν των καὶ εἰς τὴν ἀποστολὴν τῆς δύσεως, συνέτριβον καθ' ἡμέραν κρίκον τινὰ τῶν ἀλύσεων τῆς ἀτομικότητος ταύτης, ἡ Ἑλλάς ἐξ ἐναντίας ἐβυθίζετο καθ' ἡμέραν περισσότερον εἰς τῆς Ανατολῆς τὸ πνεῦμα, καὶ, ὡς εἰς νεκρικὴν σινδύνα, περιετυλίσσετο εἰς τὸν ἀνατολικὸν πολιτισμόν.

Ἐντεῦθεν, καὶ ὅχι ἐκ τῶν θρησκευτικῶν ἐρίδων, ἐγεννήθη ἡ μεγάλη μετὰξὺ Δύσεως καὶ Ἑλλάδος κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Βυζαντινῶν ἀντιπάθεια, ἥτις ὑπῆρξε πρόξενος ὅλων τῶν τῆς Ἑλλάδος δυστυχημάτων, ἀντιπάθεια τῆς ὁποίας οἱ τελευταῖοι σπινθῆρες ἐμφωλεύουσιν ἀκόμη εἰς τινὰς καρδίας ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου.

Καὶ τῶνόντι, πῶς ὁ Δυτικὸς δὲν ἔπρεπε νὰ περιφρονήσῃ τὸν Βυζαντινόν, πῶς ὁ Βυζαντινὸς δὲν ἔπρεπε νὰ μισήσῃ τὸν Δυτικόν; Ἡ ἀπλὴ περιγραφὴ τοῦ ἀντιθέτου χαρακτῆρος τῆς τότε βυζαντινῆς καὶ δυτικῆς κοινωνίας, θέλει μᾶς πείσει ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἠδύνατο ἄλλως πως νὰ ἔχῃ, ὅτι ἡ μετὰξὺ Ἑλλάδος καὶ Δύσεως ἀμοιβαία ἀντιπάθεια δὲν προήρχετο ἀπὸ τινος θρησκευτικῆς δόγματα, ἀλλ' ἀπὸ τὴν διάφορον τοῦ πολιτισμοῦ φύσιν.

Ἄς ὑποθέσωμεν σταυροφόρον τινὰ ἱππότην διὰ τῆς τότε Κων-

σταντινουπόλεως διαβαίνοντα· εἰς κάθε βῆμα ἔπρεπε ν' ἀπαντήσῃ οὗτος τὴν εἰς ἑαυτὸν ἀντίθεσιν.

Ἐνθ' εἰς τὴν Εὐρώπῃν ὁ βασιλεὺς ἦτον ὁ πρῶτος μεταξὺ τῶν εὐγενῶν, καὶ ἕκαστος εὐγενὴς ἔβλεπεν αὐτὸν ὡς ὁμότιμόν του (pair) (α), εἰς τὸ Βυζάντιον ὁ βασιλεὺς ἦτον εἶδος ἐπιγείου θεοῦ· ὅταν ὁ Βυζαντινὸς προσήρχετο ἐνώπιόν του, μὴ δυνάμενος νὰ ὑποφέρῃ τὰς ἀπὸ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐκπεμπομένας ἀκτῖνας, ἤγγιζε μὲ τὸ μέτωπόν του τὸ ἔδαφος, καὶ ἐδείκνυε διὰ τῆς ὑλικῆς προσκυνήσεως τὴν ἡθικὴν αὐτοῦ ἐξουδένωσιν.

Ὁ ἐξουδενίζων δὲ τοιοῦτοτρόπως ἑαυτὸν ἔμπροσθεν τῶν ἄλλων, δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ αὐτὸς οὗτος πρὸς ἑαυτὸν σέβας· ὡς ἐκ τούτου δὲ ἡ ἱπποτικὴ τιμὴ (honneur chevaleresque), τουτέστιν ἡ πρὸς ἑαυτὸν ὑπόληψις τοῦ ατόμου, τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Δυτικὸς τὸ πᾶν ἐθυσίαζεν, ἔπρεπε νὰ ᾔῃ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ἄγνωστος ἢ γελοία. Ὁ λόγος τῆς τιμῆς (parole d'honneur), τοῦ αἰσθήματος τούτου τέκνον, ἡ ἀκράδαντος αὐτῇ βάσις εἰς τὰς μεταξὺ Δυτικῶν συναλλαγὰς, ὁ λόγος ἐκεῖνος ὁ παρέχων μεταξὺ αὐτῶν περισσοτέραν ἐγγύησιν ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην ἀσφάλειαν ἢ ὑποθήκην, ἦτον ὡσαύτως, κατ' ἀναγκαίαν συνέπειαν, ἀπλοῦν μεταξὺ Βυζαντινῶν παίγνιον· εἰς τρόπον ὥστε δὲν εἶχον ἄδικον αἱ σταυροφόροι παραπονούμενοι πολλάκις κατὰ τῆς αὐτῶν ἀπιστίας.

Ἡ μονομαχία, τέλος, ἡ ἐσχάτη αὕτη ὑπερβολὴ τῆς ἀρχικῆς ιδέας τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, δι' ἧς τὸ ἄτομον ἑαυτὸν μόνον ἐπεκαλεῖτο ἐκδικητὴν καὶ κριτὴν εἰς τὰς μετὰ τῶν ἄλλων διαφοράς, ἔπρεπε νὰ φανῇ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ἐθιμον βάρβαρον καὶ ἀποστροφῆς ἄξιον· ἡ ἀποποίησης δὲ αὐτῶν τοῦ νὰ προστρέξωσιν εἰς τοιοῦτον μέσον ἀνορθώσεως τῶν παραπόνων τῶν σταυρο-

(α) Nos que valemos tanto como Vos, ἔλεγον οἱ Ἰσπανοὶ εἰς τὸν βασιλέα των.

φόρων, ηὔξανε πάλιν τὴν πρὸς ἐκείνους βαθεῖαν περιφρόνησιν αὐτῶν.

Ἡ γενικὴ λέξις ὑφ' ἣν οἱ Βυζαντινοὶ συγκατέτασσον ἅπαντα τὰ ἐσπέρια ἔθνη, θαυμασίως ἐκφράζει τὰς ἀντιθέσεις ταύτας. Φράγ-
κος σημαίνει ἐλεύθερος, ἀνεξάρτητος· ὅλαι δὲ αἱ μέχρι
τοῦδε ἐκτεθεῖσαι διαφοραὶ καὶ ἀντιθέσεις πηγάζουν ἀπὸ τὴν
παρὰ τοῖς ἐσπερίοις ἐπικρατοῦσαν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας, τῆς
ἀνεξαρτησίας τοῦ ἀτόμου.

Ἡ ἐξουδένωσις τῆς ἀτομικότητος τῶν ὑπηκόων ἐνώπιον τῆς
αὐτοκρατορικῆς θελήσεως ἐπέφερε πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ ἀπο-
τέλεσμα, ὅτι ὅλα τὰ πολιτικὰ ζητήματα ἦσαν ἐξηρημένα τῆς
τοῦ λαοῦ συζητήσεως· ὁ δὲ ἀνθρώπινος νοῦς ἀπὸ τὴν γῆν ἐξω-
ρισμένος, εὔρισκε τὸν οὐρανὸν ὡς μόνον τῆς δραστηριότητος αὐ-
τοῦ καταφύγιον· ἐντεῦθεν αἱ θεολογικαὶ ἔριδες αἵτινες ἐπησχό-
λουν τὸ κοινὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ εἰς αὐτοὺς ἀκόμη
τοὺς κρίσιμους καιροὺς, καθ' οὓς τὸ κράτος ἔτρεχε τοὺς μεγαλη-
τέρους κινδύνους. Μὲ ποῖον περιφρονητικὸν ὄμμα παρετήρουν
ταῦτα οἱ σταυροφόροι, παρ' οἷς τῶν εὐγενῶν ἔργον καὶ καθήκον
ἦσαν ὁ πόλεμος καὶ τὰ δημόσια πράγματα, τὰ δὲ θεολογικὰ
ζητήματα ἀφίνοντο ἀποκλειστικῶς εἰς τῶν κληρικῶν τὴν ἀρμο-
διότητα!

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀκόμη ἔφερον οἱ Βυζαντινοὶ τὰς
μικροπρεπεῖς ἰδέας των, καὶ ἐπομένως ἀντὶ τῶν μεγάλων κατὰ
τοὺς πρώτους τοῦ Χριστιανισμοῦ αἰῶνας συζητήσεων, αἵτινες
τόσον συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν θείων αὐτοῦ δογμα-
των, οὐτιδαναι θεολογικαὶ φιλονεικίαι διαιροῦσαν τὰ πνεύματα
πρὸς μεγίστην τῆς ἀληθοῦς θρησκείας βλάβην.

Μία μόνη ἐξ αὐτῶν, ἥτις ἐπησχόλησε χρόνους πολλοὺς τὴν Βυ-
ζαντινὴν αὐλὴν, ἡ περὶ προσκυρήσεως τῶν ἀγίων εἰκότων
εἶναι ἀξία νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν μας, ὡς γεννήσασα μέγι-
στα ἀποτελέσματα, καὶ ὡς κάλλιστα ζωγραφουσα τὴν τότε κα-
τάστασιν τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος.

6.

Τὸ περὶ εἰκόνων ζήτημα ἀφορᾷ συγχρόνως καὶ τὴν θρησκείαν καὶ τὴν τέχνην· ὅθεν πρὸς κατάληψιν αὐτοῦ πρέπει πρότερον νὰ ἐξετάσωμεν τὴν τῶν καλῶν τεχνῶν πρὸς τὴν θρησκείαν σχέσιν.

Τρεῖς περιόδους δύναται τις νὰ διακρίνῃ εἰς τὴν τῆς τέχνης ἱστορίαν, τρεῖς ἐπόψεις ὑφ' ἧς ἡ τέχνη δύναται νὰ συλλάβῃ τὴν πρὸς τὸ ἀπόλυτον σχέσιν τοῦ ἀτόμου, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν δηλαδὴ, τὴν πλαστικὴν καὶ τὴν γραφικὴν.

Καὶ εἰς μὲν τὴν ἀρχιτεκτονικὴν περίοδον, ἡ ἀνθρωπίνη μορφή, τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολον τῆς ἀνθρωπίνης ἀτομικότητος, ἀκόμη δὲν ἀναφαίνεται· ἡ τάξις καὶ ἀρμονία τῶν κιόνων, τῶν τοίχων, τῶν θόλων, ἡ εὐρυθμία τῶν ἐκ τῶν διαφορῶν τούτων τῆς οἰκοδομῆς μερῶν σχηματιζομένων εὐθειῶν καὶ καμπύλων γραμμῶν, μιμεῖται μᾶλλον τὸν μέγαν τῆς φύσεως κόσμον ἢ τὸν μικρόκοσμον, τὸν ἄνθρωπον. Καθὼς δὲ ὁ φυσικὸς κόσμος μόλις συντελεσθεὶς ἐφαίνετο προσδοκῶν τὴν κορωνίδα τῆς πλάσεως, τὸν ἄνθρωπον, οὕτω καὶ ὁ ναὸς, εἰς τὴν πρώτην ταύτην περίοδον, ὑψώνει πρὸς τὸν οὐρανὸν τὰς στήλας του, ὡς ἱκετικὰς χεῖρας, ἀναζητῶν τὸ ὠραιότερον αὐτοῦ κόσμημα, τὸ ἄγαλμα, καὶ ἐπικαλούμενος οὕτω τὴν πλαστικὴν τῆς τέχνης περίοδον.

Καὶ τῶνόντι, καθὼς ὁ θεὸς τῇ ἐβδόμῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ ἀρχιτέκτονος ἔγινε πλάστης, οὕτω καὶ εἰς τῆς τέχνης τὴν γένεσιν διαδέχεται τὸν ἀρχιτέκτονα ὁ πλάστης. Ἡ μορφή ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ὁ θεὸς ἐνετύπωσεν εἰς τὸ χῶμα κατ' εἰκόνα αὐτοῦ καὶ ὁμοίωσιν, ἡ θεία αὕτη μορφή, παλαίτασα πολὺν καιρὸν μὲ τὴν ἀπειθῇ ὕλην, θριαμβεῖ τέλος διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Φειδίου, καὶ ἀπεικονίζεται, ὠραία ὡς ἐξῆλθεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ θείου πλάστου, εἰς τὸ ἐλληνικὸν ἄγαλμα. Τὴν συνταύτισιν ταύτην τῆς πλαττούσης καὶ τῆς πλατταμένης ἀτομικότητος ἐξέφρασαν θαυμασίως οἱ Ἕλληνες διὰ τοῦ μύθου τοῦ Πυγμαλίωνος.

Καθὼς ὁμοῦς εἰς τὴν πρώτην περίοδον ἀτελής ἐφαίνετο ὁ ναὸς

εἰς ἑαυτὸν μεμονωμένος, οὕτω καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἄγαλμα φαίνεται ἐπίσης ἀτελὲς εἰς τὸν ἀποκλειστικὸν ἐγωϊσμόν του. Ἡ πλαστικὴ τέχνη ὡς ἐκ τῆς περιορισμένης φύσεώς της δὲν δύναται εἰμὴ μόνον τὸ ἄτομον νὰ παραστήσῃ καὶ νὰ ἐκφράσῃ· διὰ τοῦτο ἦτον ἀναγκαία τρίτη τῆς τέχνης ἀνάπτυξις, ἐκφράζουσα τὴν ἔνωσιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς πλαστικῆς, τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἀτομικότητα.

Ἡ Γραφικὴ δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἡ κατ' ἐξοχὴν τέχνη, ὡς πληροῦσα τὸν μέγαν τοῦτον τῆς τέχνης σκοπὸν. Εἰς τὴν γραφικὴν τὸ ὑπερῆφανον ἄγαλμα συναισθανόμενον τοῦ ἐγωϊσμοῦ του τὴν ἐρημίαν, ἀποσύρεται καὶ γίνεται ἐν μὲ τὴν ἐπιφάνειαν τὴν ὁποίαν πρότερον ἐπεριφρόνει· ἀλλὰ πόσα δὲν ἀποκτᾷ διὰ τῆς ἐκουσίας ταύτης θυσίας προτερήματα! ποῖον ἰδανικὸν κάλλος δὲν περιχέει τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον, ἀπαλλαχθὲν οὕτως ἀπὸ τὴν ὕλικὴν καὶ σαρκικὴν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς πλαστικῆς τέχνης μορφὴν! Ὅλα τοῦ Ἥλιου τὰ χρώματα ὑπάρχουν ἤδη εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ καλλιτέχνου περιορισμένου πρότερον εἰς τὸ μονότονον τοῦ μαρμάρου χρώμα· ὅλα τ' ἄπειρα τῆς πλάσεως ἀντικείμενα δύναται ἤδη νὰ μιμηθῇ οὗτος καὶ καθ' ἕκαστα καὶ εἰς τοὺς ἀπείρους αὐτῶν συνδυασμούς· ἡ παντοδύναμος γραφίς του δύναται νὰ παραστήσῃ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, τ' ἄτομα καὶ τὰ πλῆθη, τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ ἄπειρον.

Εἰς τὰς τρεῖς ταύτας τῆς τέχνης περιόδους ἀντιστοιχοῦν ἀκριβῶς καὶ τρεῖς τῆς θρησκείας μορφαί.

Καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην τῆς θρησκείας μορφὴν, τὴν Ἀνατολικὴν, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀκόμη βεβυθισμένος εἰς τὸ ἀπόλυτον, καὶ κάθε βῆμα αὐτοῦ διὰ νὰ ἐκτυλιχθῇ ἐντεῦθεν καὶ ν' ἀποκτήσῃ ἀνεξάρτητον ὑπαρξιν, τὸν φαίνεται ἀμάρτημα καὶ βεβήλωσις. Ὁ θεὸς παρίσταται ὡς ὃν φθονερὸν καὶ μνησίκακον, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐκδίκησις ἐκτείνεται μέχρις ἐβδόμης γενεᾶς· ὁ φόβος, καὶ ὄχι ἡ ἀγάπη, εἶναι ὁ χαλινὸς δι' οὗ διοικεῖ τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τοῦ θεοῦ τὸ ἀνδράποδον· χρεωστὴ ἐπομένως πρὸς αὐτὸν

δουλικήν ὑπακοήν· ἡ παραμικρά αὐτοῦ προσπάθεια τοῦ νὰ ἐννοήσῃ τὸν λόγον τοῦ νόμου, εἶναι ἀνταρσία, εἶναι ἀμάρτημα. Πῶς λοιπὸν ὁ θεὸς οὗτος ἡδύνατο νὰ ἐπιτρέψῃ νὰ λατρεύεται ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς παρ' αὐτοῦ μισουμένης ἀτομικότητος; Διὰ τοῦτο ἡ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης εἰκόνος παρῆστασις τοῦ θεοῦ θεωρεῖται ὡς τοῦ θείου· βεβήλωσις καὶ περιφρόνησις· τὸν ναὸν, τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ, κατοικεῖ αὐτὸς ὁ ἀόρατος θεὸς καὶ ὄχι ἡ ὑλικὴ αὐτοῦ παρῆστασις.

Τὴν πρώτην ταύτην τῆς θρησκείας μορφήν διαδέχεται ἡ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος, ἡ κατ' ἐξοχὴν Ἑλληνικὴ. Ὁ ἄνθρωπος, ὁ πρῶτον ἔντρομος τοῦ θεοῦ δούλος, διώκει ἤδη αὐτὸν ἀπὸ τὸν θρόνον του, καὶ ἐγκαθιδρύει· αὐτὸς ἑαυτὸν μὲ τὰς ιδέας καὶ τὰ πάθη τῆς τῆς γῆς, εἰς τὰ οὐράνια δώματα. Ὁ ἐλληνικὸς Ὀλυμπος εἶναι ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία· ὁ οὐρανὸς γίνεται ὁ καθρέπτης τῆς γῆς· ἡ ἀνθρωπίνη ἀτομικότης μὴν ἐπαρκουμένη εἰς τοῦ κόσμου τούτου τὴν κατάκτησιν, θέλει καὶ τὸν ἄνω κόσμον εἰς αὐτὴν ὑποχείριον.

Καὶ ἰδοὺ ἡ τέχνη, πιστὴ τῆς θρησκείας ὁπαδὴ, ἀμέσως ἐκφράζουσα τῶν θρησκευτικῶν ιδεῶν τὴν μεταβολήν. Οἱ κολασσαῖοι τῆς Ἀνατολῆς ναοὶ συστέλλονται οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ τὸν ἐλληνικὸν ἥλιον, καὶ λαμβάνουν ἀναλογίας μᾶλλον ἀνθρωπίνας, ὥσάν συναισθανόμενοι ὅτι δὲν εἶναι πλέον ὁ οἶκος τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ θεοποιουμένου ἀνθρώπου· καὶ ἰδοὺ ἐγείρεται ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ὁ ἄνθρωπος-θεός, τὸ ἐλληνικὸν ἄγαλμα, ἐν ᾧ ὁ Ἕλλην λατρεύει τὸν ἴδιον ἑαυτὸν του. Καθὼς δὲ εἰς τὴν ἀνατολικὴν τέχνην τοσαύτῃ εἶναι τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἢ ὑπεροχῇ, ὥστε καὶ αὐτὰ τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς γραφικῆς τὰ ἔργα ἔχουν ἀρχιτεκτονικὸν ὕφος (α), οὕτως εἰς τὴν ἐλληνικὴν τέχνην, τῆς πλαστικῆς ὁ χαρακτήρ ἀναφαίνεται καὶ εἰς τὰς οἰκοδομὰς καὶ εἰς αὐτοὺς τῶν ζωγράφων τοὺς πίνακας (β).

Πόσον ὅμως ἀτελής δὲν εἶναι ἀκόμη ἡ θρησκεία εἰς ἀμφοτέρας τὰς μορφὰς ταύτας! καὶ εἰς αὐτὴν καὶ εἰς ἐκείνην ὁ θεὸς καὶ ὁ

(α) Mueller, Arch. der Kunst, § 223.

(β) Muller, αὐτ.

ἄνθρωπος παρίστανται ὡς ἀντιθετα ὄντα· εἰς τὴν ἀσεβῆ ταύτην μάχην τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ποτὲ μὲν ἡ γῆ γίνεται τοῦ οὐρανοῦ παράρτημα, ποτὲ δὲ ὁ οὐρανὸς τῆς γῆς· καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς πάλης ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ᾔναι εἰμὴ τύραννος ἢ ἀνδράποδον.

Ὁ Χριστιανισμὸς τέλος, ἡ τρίτη τῆς θρησκείας ἀνάπτυξις, ἐννοεῖ καὶ τὸν θεὸν καὶ τὸν ἄνθρωπον, καὶ συμφιλιώνει αὐτὸν μ' ἐκεῖνον διὰ τοῦ νόμου τῆς ἀγάπης. Ἐνῷ πρότερον ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ἤδη ὁ θεὸς γίνεται υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ διδάσκει τοὺς ἀνθρώπους νὰ λέγουν αὐτόν· *πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*· ἐνῷ πρότερον ὁ θεὸς δὲν ἐπέτρεπε τὴν διὰ τῆς ἀνθρωπίνης εἰκόνης παράστασίν του, γίνεται ἤδη αὐτὸς οὗτος ἄνθρωπος· ἐνῷ πρότερον ὁ ἄνθρωπος ἦτο τῆς θείας ὀργῆς τὸ ἀντικείμενον, ἤδη ὁ θεὸς αὐτὸς χύνει ὑπὲρ αὐτοῦ τὸ πολύτιμον αἷμά του.

Ποία δὲ ἄλλη τῆς τέχνης μορφή δύναται νὰ παραστήσῃ καὶ νὰ ἐκφράσῃ πληρέστερα τὴν χριστιανικὴν ταύτην ἰδέαν παρὰ τὴν γραφικὴν; Ἡ γραφικὴ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν χριστιανικὴ τέχνη· καὶ διὰ μόνου τοῦ χριστιανισμοῦ ἐδιδάχθη αὕτη τὸν ἀληθῆ αὐτῆς χαρακτῆρα α *Parti du principe exclusivement spiritualiste de la vie, pour embrasser plus tard la vie entière, le Christianisme engendra d'abord un art exclusivement idéal, et tendit à tout rapporter à la peinture qui, ne produisant que des apparitions de lumière et de forme, sans corps palpable et réel, est par essence le plus mystique de tous les arts, le plus approprié au caractère surnaturel du nouveau culte. Ainsi l'art du Christ, en quelque sorte tout peintre, qui devait au moyen âge transporter le vague, l'éthéré, les lointains et les illusions du pinceau jusque dans l'architecture, se sépara dès l'origine d'une manière tranchante d'avec l'art tout plastique, tout palpable de l'antiquité grecque qui s'était englouti dans la sculpture (α).*

(α) Robert, de l'art chrétien, εἰς τὴν Gazette de France τῶν 22 Φεβρουαρίου 1835.

7.

Ἐξαιτούμεθα συγγνώμην ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστας διότι ἡναγκάσθημεν νὰ προτάξωμεν τῶν ἀρχῶν τούτων τὴν ἀνάπτυξιν· ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι διὰ μόνων αὐτῶν δύναται νὰ ἐννοηθῇ ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν ἀκμάσασα αἵρεσις τῶν εἰκονομάχων δὲν ἦτον ἀνθρώπων τινῶν κακοβουλία καὶ αὐθαιρεσία, ἀλλὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν συνέπειαι· ὅτι τὴν αἵρεσιν ταύτην ἔπρεπε νὰ ἐναγκαλισθοῦν ἀσμένως, ὡς καὶ πραγματικῶς τὴν ἐνηγκαλίσθησαν, οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ὅτι διὰ ταύτης ἔπρεπε νὰ γεννηθοῦν αἱ πρῶται αἰτίαι τοῦ μεγάλου σχίσματος τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ καθολικισμοῦ.

Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ Βυζαντινὴ πολιτεία οἷα παρ' ἡμῶν ἀνωτέρῳ περιεγράφη, ἦτον εἰς ἀντίφασιν μὲ τὴν οὐρανίαν χριστιανικὴν πολιτείαν. Ἐνῷ ὁ εἰς τὸν οὐράνιον θρόνον καθήμενος Θεὸς ἦτον ὁ θεὸς τῆς ἀγάπης, ὁ τὸν θρόνον τῆς γῆς κατέχων βασιλεὺς ἐδιοίκει τοὺς ὑπηκόους του διὰ τοῦ φόβου καὶ τῆς σιδηρᾶς τοῦ δεσποτισμοῦ ῥάβδου· ἐνῷ οἱ ἄνθρωποι ἦσαν τοῦ θεοῦ τέκνα, ἦσαν τοῦ βασιλέως ταπεινότατα ἀνδράποδα· ἐνῷ συνησθάνοντο τὴν ἀξίαν των ἐνώπιον τοῦ οὐρανοῦ θεοῦ, ἔπρεπε νὰ ἐξουδενισθοῦν ἔμπροσθεν τοῦ ἐπιγείου αὐτοῦ ἀντιπροσώπου· ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἐνῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ὑπῆρχεν ἡ χριστιανικὴ πολιτεία, ἤκμαζεν ἐπὶ τῆς γῆς ἡ ἀσιατικὴ πολιτεία.

Ἡ ἀντίφασις αὕτη δὲν ἐδύνατο ἐπὶ πολὺ νὰ διαρκέσῃ· ἡ λογικὴ, ἥτις εἶναι ὁ ὑπέρτατος τῶν πραγμάτων κυβερνήτης, ἔπρεπε νὰ τὴν καταστρέψῃ. Καὶ εἰς μὲν τὴν Δύσιν ὅπου τὸ ἐκκλησιαστικὸν στοιχεῖον εὐρέθη, διὰ λόγους μὴ δυναμένους νὰ ἐκτεθοῦν ἐνταῦθα, τοῦ κοσμικοῦ ἰσχυρότερον, ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτεία, τῆς οὐρανίας ἀπεικόνισμα, βαθμηδὸν ἐμόρφωσε καθ' ὁμοίωσίν τῆς καὶ τὴν κοσμικὴν πολιτείαν· ἤθελε δὲ εἶσθαι ἔργον σπουδαιότατον καὶ ὡραιότατον ἢ ἐξέτασις τοῦ τρόπου, δι' οὗ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν χριστιανικῶν ἰδεῶν ἐμορφώθη καὶ

ἀνεπτύχθη ἡ εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ εἰς τοὺς ἀνατολικούς ἄγνωστος συνταγματικὴ μοναρχία.

Εἰς τὸ Βυζάντιον δὲ ὅπου ἡ βασιλεία εἶχε διατηρήσει μεγάλην ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ἐπιρροήν, ἔπρεπε νὰ συμβῇ ὁλωσδιόλου τὸ ἐναντίον· ὁ οὐρανὸς ἔπρεπε νὰ συμμορφωθῇ μὲ τὴν γῆν, εἰς τρόπον ὥστε ὁ βασιλεὺς νὰ βλέπῃ ἐν αὐτῷ ὡς ἐν καθρέπτῃ τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν του.

Ἀλλὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔπρεπεν ὁ Χριστιανισμὸς ν' ἀπασυρθῇ πρὸς τὸν Μωσαϊσμὸν, ἔπρεπεν ὁ θεὸς τῆς ἀγάπης, ὁ θεὸς τῆς καινῆς διαθήκης, νὰ γίνῃ τῆς παλαιᾶς διαθήκης ὁ αὐστηρὸς καὶ ἀδυσώπητος θεός· ἔπρεπεν ἡ ἀνθρωπίνη ἀτομικότης εἰς τὴν κοινωνίαν ἐξουδενωθεῖσα καὶ εἰς τὸν ναὸν νὰ ἐξουδενωθῇ· ἔπρεπεν ἐπομένως καὶ ἡ τέχνη ἀπὸ τὴν γραφικὴν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν νὰ ὀπισθοδρομήσῃ· ἔπρεπεν ἐν ἐνὶ λόγῳ οἱ αὐτοκράτορες νὰ γίνουν εἰκονομάχοι.

Ἡ δὲ εὐκολία μὲν τὴν ὁποίαν ἐπέτυχαν τὸν σκοπὸν τῶν ἀποδεικνύει πόσον βαθεύς εἶχεν ὁ δεσποτισμὸς διαφθεῖρει τὴν ἐλληνικὴν κοινωνίαν. Μία σύνοδος ἐκ 338 ἐπισκόπων συγκειμένη παρεδέχθη καὶ καθιέρωσε τὰ νέα αὐτοκρατορικὰ δόγματα, καὶ ὁ κατὰ τῶν ἀγίων εἰκόνων καταστρεπτικὸς πόλεμος ἤρχισε καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τοῦ Βυζαντινοῦ βασιλείου.

Ἀλλ' ἂν ἡ Ἑλλάς, ἡ πατρίς τῶν καλῶν τεχνῶν, ὑπετάσσετο τόσον εὐκόλως εἰς τὰς βανδαλικὰς ταύτας διαταγὰς, ἡ Δύσις ἐξ ἐναντίας, ὅπου ἡ ἐκ τῆς Ἑλλάδος διωχθεῖσα ἀτομικότης εἶχε καταφύγει, ἅμα εἶδε προσβαλλομένας τὰς παρ' αὐτῆς προσκυνουμένας εἰκόνας, ἀμέσως ἐσηκώθη πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν. Τότε κατὰ πρῶτον ἡ Ἰταλία ἀπετίναξε τὸν ἐλληνικὸν ζυγόν· τότε κατὰ πρῶτον οἱ Ἀρχιερεῖς τῆς Ρώμης ἐκηρύχθησαν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὸν βυζαντινὸν θρόνον καὶ ἔθεσαν τὰ θεμέλια τῆς κοσμικῆς αὐτῶν ἐξουσίας. (α)

(α) Ὅρα Gibbon κεφ. 49.

Τοιαῦτα ὑπῆρχαν τ' ἀποτελέσματα τῆς τῶν εἰκονομάχων αἵρέσεως, διότι ἡ αἵρεσις αὕτη ἦτον οὕτως εἰπεῖν τὸ σύμβολον τῆς μεγάλης μεταξύ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διαφορᾶς καὶ ἀντιθέσεως.

Εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἰδέα ἐπὶ τέλους ἐνίκησεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ αἱ ἄγιοι εἰκόνες μετὰ πολυετῆ καταδρομὴν ἐστόλισαν ἐκ νέου τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ· ἀλλ' ἐντοσούτῳ ὁ τύπος τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς τῶν καλῶν τεχνῶν συγκρινόμενος μὲ ἐκεῖνον τὸν ὅποιον ἔδωκεν εἰς αὐτάς Ῥαφαήλ ὁ ἐξ Οὐρβίνου, ἀποδεικνύει τρανότατα πόσον τῆς ἀτομικότητος τὸ αἶσθημα ἔμεινε παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἀλυσόδετον.

8.

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπορίας ἄξιον ἂν ἐπὶ τῆς σταυροφορικῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἡ Εὐρώπη καὶ ἡ Ἑλλάς ἦλθον κατὰ πρῶτον εἰς συγκοινωνίαν μεταξύ των, ἀμοιβαῖον μῖσος κατέλαβε βυζαντινοὺς καὶ σταυροφόρους· μάλιστα δὲ ἀπορίας ἄξιον ἤθελεν εἶσθαι τὸ ἐναντίον ἀποτελέσμα. Τὸ δὲ μῖσος τοῦτο ἔπρεπε νὰ φέρῃ ὡς ἀναγκαίαν συνέπειαν τὴν διὰ τῶν σταυροφόρων καταστροφὴν τοῦ Βυζαντινοῦ βασιλείου. Οἱ σταυροφορικοὶ πόλεμοι ἦσαν αὐτῇ ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ πάντοτε νέα τῆς Δύσεως κατὰ τῆς Ἀνατολῆς πάλιν· τὸ ἴδιον αἶσθημα τὸ ὠθῆσαν τοὺς Ἕλληνας κατὰ τῶν Περσῶν, τὸν Ἀλέξανδρον κατὰ τῆς Ἀσίας, τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐδιοικοῦσε πρὸς τὴν ἄγνωστον Ἀνατολὴν τὴν πρῶραν τοῦ πλοίου τοῦ Κολόμβου καὶ τοῦ Βάσκου Δεγάμα, τὸ ὅποιον ἔφερε τὸν Ναπολέοντα εἰς τὰς πυραμίδας, τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο δι' οὗ ἐκπυρσοκρότησαν σχεδὸν αὐθορμήτως τὰ κανόνια τοῦ Κοδριγκτῶνος κατὰ τὴν μεγάλην ἡμέραν τῆς ἐν Νεοκάστρῳ ναυμαχίας, τὸ αὐτὸ τοῦτο αἶσθημα ἔσπρωξε τὴν Εὐρώπην ὁλόκληρον νὰ πολεμήσῃ τὴν ἀνέκαθεν μισουμένην Ἀνατολὴν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Σωτῆρος. Διαβαίνουσα δὲ ἡ Εὐρώπη διὰ τῆς Ἑλλάδος εἶδεν ὅτι καὶ ἡ Ἑλλάς ἦτον Ἀνατολή, καὶ διὰ τοῦτο εἰς τῆς Ἀνατολῆς τὴν καταστροφὴν συμπεριέλαβε καὶ αὐτήν.

Τότε δὲ τὴν πρὸς τὸν δυτικὸν πολιτισμὸν ἄχρι τοῦδε ἐρηκτικῶς κεκλεισμένην Ἑλλάδα διὰ μιᾶς ἐπλυμμήρησαν τῆς Δύσεως οἱ θεσμοὶ καὶ τὰ ἔθιμα. Ὁ φράγκος βαρῶνος ὠκοδόμησε τὸν κροσσωτὸν πύργον του, καὶ ὕψωσε τὴν σημαίαν του ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος· τὸ φρουρικὸν σύστημα τὸ διὰ τῆς ἀμοιβαίας πίστεως κανονίζον τὰς μεταξὺ κυρίου καὶ ὑπαλλήλου σχέσεις διεδέχθη τὸ βυζαντινὸν τὸ ἐπὶ τοῦ ἀμοιβαίου φόβου καὶ τῆς ἀμοιβαίας δυσπιστίας στηριζόμενον· αἱ Δρυάδες καὶ οἱ Φαῦνοι ἤκουσαν ἐκπεπληγμένοι ἀπὸ τὰ βάρη τῶν δασῶν των νέους ἀγνώστους ἤχους, τοὺς ἤχους τῶν ἱπποτικῶν ἀγώνων, τὴν κλαγγὴν τῆς σάλπιγγος, τὴν σύγκρουσιν τῶν τεθωρακισμένων ἵππων, τὰς λόγχας συντριβομένας ἐπὶ τῶν ἀσπίδων τῶν ἱπποτῶν καὶ τὰς ἀνευφημίας τὰς ἀποδιδούσας εἰς τοῦ νικητοῦ τὴν ἐρωμένην τῆς ὠραιότητος τὸν στέφανον. Ὡς πόσον διάφορος ἦθελεν ἀποβῆ τῆς Ἑλλάδος ἡ τύχη, ἂν αἱ ἱπποτικαὶ ἀρεταὶ ἐμβολιάζοντο τότε μονίμως εἰς τὸν ἐλληνικὸν πολιτισμὸν! ἂν ἐτελοῦντο τότε τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἑλλάδος οἱ γάμοι!

Ἄλλ' ἡ θεία πρόνοια εἶχεν ἄλλως πῶς διατάξει· ἡ Ἑλλὰς, ἡ πατρίς αὕτη τοῦ λόγου, διὰ μόνου τοῦ λόγου ἔπρεπε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν χορείαν τῶν δυτικῶν ἐθνῶν καὶ ὄχι διὰ τῆς βίας καὶ τῆς κατακτήσεως, διὰ τοῦ καλάμου τοῦ Κοραΐ καὶ ὄχι διὰ τῆς λόγχης τοῦ ἱππότου τοῦ Μεσαιῶνος.

Διὰ τοῦτο ἡ ἱπποτικὴ αὕτη ἐποχὴ παρῆλθε χωρὶς ν' ἀφήσῃ ἕχνος οὐδὲν, χωρὶς νὰ τροπολογήσῃ κατὰ παραμικρὸν τὸν ἐλληνικὸν χαρακτῆρα. Ὁ τὴν Ἑλλάδα περιηγούμενος ὁδοιπὸρος δυσκόλως δύναται νὰ εὔρῃ τὸν τόπον ὅπου τὸ φρουρικὸν φρούριον ὕψονε πρὸς τὸν οὐρανὸν τὰς ἐπάλλξεις του· ἀλλὰ δυσκολώτερον ἀκόμη δύναται τις ν' ἀνακαλύψῃ εἰς τὴν ἱστορίαν τὰ ἔχνη τῆς ἐποχῆς ταύτης τοῦ ἐλληνικοῦ μέσου αἰῶνος. Τ' ἄγρια χόρτα καλύπτουν τοῦ φράγκου ἱππότου τὸν τάφον· τ' ἄγρια χόρτα τῆς λήθης καλύπτουν τοὺς ἔρωτας αὐτοῦ καὶ τ' ἀνδραγαθήματα.

Πῶς δὲ ἠδύναντο τὰ ξενικὰ ταῦτα στοιχεῖα νὰ εὕρωσιν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος ὑποδοχὴν, ἂν αὐτὰ ταῦτα τὰ ἐλληνικὰ γράμματα, ἡ ἐνδοξος κληρονομία τῶν προγόνων, εἶχον καταστήσει ξένα εἰς τὴν πατρίδα των; Τὰ μεγάλα τῶν προπατόρων μας ὀνόματα ἠκούοντο πάντοτε εἰς τῶν ῥητόρων τὰ γυμνάσια, ἀλλ' ἐχρησίμευον μόνον εἰς τὸ νὰ καταστήσουν στρογγυλοτέρας καὶ πομπωδεστέρας τὰς φράσεις αὐτῶν· τὸ ἀληθὲς τῆς ἀρχαιότητος πνεῦμα εἶχεν ὁ λωσδιόλου ἐκλείψει. Παράδοξαν τῶνόντι φαινόμενον! Ἄμα τὰ ἐλληνικὰ γράμματα διωχθέντα ἀπὸ τὴν πατρίδα των ἐπάτησαν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης τὸ ἔδαφος, μετέβαλον τοῦ κόσμου τὴν κατάστασιν· καὶ εἰς μὲν τὴν εἰς ἑκατονταετηρίδα ἐγέννησαν τὴν λεγομένην θρησκευτικὴν μεταρρύθμισιν, εἰς δὲ τὴν ἰζ' τὴν φιλοσοφικὴν τοῦ Καρτεσίου κίνησιν, εἰς τὴν ιη' τέλος πάντων, τὴν Γαλλικὴν ἐπανάστασιν· καὶ ὅμως αὐτὰ ταῦτα τὰ γράμματα, ἐνόσω διέμενον εἰς τὴν πατρίδα των, ὡς τεταριχευμένα σώματα, οὐδὲν ἔχνος ζωῆς ἐφάνερωσαν, οὐδὲν γενναῖον αἶσθημα ἐνέπνευσαν.

Δυνάμεθα ν' ἀπορήσωμεν ἤδη πλέον ἂν συγγραφεῖς τινες διὰ νὰ ἐξηγήσωσιν ἱστορικῶς τὴν τοσαύτην τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος μεταβολὴν καὶ πτώσιν, ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποθέσωσιν ὅτι ἡ παλαιὰ φυλὴ εἶχεν ἐντελῶς ἐκριζωθῇ, καὶ ὅτι αὐτὴν εἶχε διαδεχθῇ ξένη τις ἀνατολικὴ φυλή;

Αἱ στιγμαὶ τῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἦσαν μετρημέναι· ἀνκρίθμεντα Ὀθωμανῶν πλῆθη ἐπολιόρκουν τὴν πόλιν τοῦ Κωνσταντινίου·

Χρύσεια πατὴρ ἐτίτανε τάλαντα·

ὁ δὲ λαὸς ἔντρομος ὕψονε πρὸς τὸν ὕψιστον τὰς χεῖρας καὶ ἔλεγεν· εἴθε ἐδόθη ἡ πόλις ἐν χερσὶ τῶν Λατίνων τῶν ὀνομαζόμενων τὸν Χριστὸν καὶ Θεοτόκον, καὶ μὴ ἀπορριφθῶμεν ἐν ταῖς τῶν ἀσεβῶν παλάμαις· τότε ἀναστάς εἰς τῶν μεγάλων, ὁ Μέγας Δούξ ἐρώναξ· κρεῖττον ἐστὶν ἰδεῖν ἐν μέσῳ

τῆς πόλεως φακίολιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν λατινικὴν (α).

Ἡ εὐχὴ ἐξεπληρώθη· ἡ δὲ Βυζαντινὴ ἐποχὴ, ἀφοῦ συνήγαγε τὰς τελευταίας τῆς δυνάμεις διὰ νὰ ἐκφωνήσῃ τὴν τελευταίαν κατὰ τῆς Δύσεως κατάραν, ἐξηλείφθη ἀπὸ τὴν βίβλον τῆς ζωῆς διὰ τῆς αἱματοσταγοῦς ῥομφαίας τοῦ Μωάμεθ. — Τετέλεσται!

9.

Ὅταν συνοδεύωμεν τὴν κηδεῖαν ἀποθανόντος φίλου, πιστεύωμεν μὲν ὅτι ὁ θάνατος εἶναι νέας ζωῆς ἐναρξίς, ὁ τάφος, νέας ὑπάρξεως κοιτίς· ἀλλ' ἡ παλιγγενεσία αὕτη διαφεύγει τὰς γηϊνους αἰσθήσεις μας. Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν ἔχει οὕτως ὡς πρὸς τοὺς λαούς· ὅταν λαός τις εἰς μεγάλους προσωρισμένους σκοποὺς μέλλει ν' ἀναγεννηθῇ, δυνάμεθα καὶ ἐντὸς τῆς νεκρικῆς αὐτοῦ κατοικίας ν' ἀκολουθήσωμεν τῆς ζωῆς τὴν πορείαν, καὶ νὰ βλέπωμεν τὸν σκελετὸν αὐτοῦ ὀλίγον κατ' ὀλίγον νέαν σάρκα ἐνδύόμενον, καὶ τέλος αἶροντα εἰς τοὺς ὤμους τὸν ἐπιτύμβιον λίθον.

Ἦθελεν εἶσθαι τοῦ προκειμένου μας ἄλλοτρία ἢ τοιαύτη μελέτη· μᾶς ἀρκεῖ ἤδη νὰ βεβαιωθῶμεν ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν δύο μεγάλων στοιχείων ἤρξατο, ἐξηκολούθησε καὶ ἐπραγματοποιήθη ἡ παλιγγενεσία αὕτη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Τὸ πρῶτον αὐτῆς στοιχεῖον εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ ὀρθόδοξος ἡμῶν θρησκεία· εἰς αὐτὴν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν τὴν διατήρησιν τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐθνικότητος ἡμῶν· δι' αὐτῆς ἐνετυπώθη εἰς τὸ μέτωπον τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἡ σφραγὶς τῆς ἀθανασίας.

Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐξήρκει· ἡ θρησκεία ἐσυντήρει μόνον· τὸ δὲ ἔθνος εἶχεν ἀνάγκην καὶ προόδου διὰ νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν οἰκτράν αὐτοῦ κατάστασιν. Τὸ δεύτερον τοῦτο στοιχεῖον ἀπετέλεσαν αἱ ιδέαι τῆς Δύσεως.

Αἱ ἐσωτερικαὶ καταδιώξεις, τὸ ἐμπόριον, ὁ τῆς παιδείας πόθος, ὑπεχρέωσαν κατὰ καιροὺς τὸ ἐκλεκτότερον μέρος τῶν Ἑλλήνων,

(α) Δούκας κερ. λς'.

νὰ ἐπισκεφθοῦν τὰ βασίλεια τῆς Δύσεως. Ἐκεῖ, εἰς τὴν καθημερινὴν μετὰ τῶν δυτικῶν συγκοινωνίαν, ἀπεκδύθησαν οὗτοι ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν βυζαντινὴν πτωχαλαζωνίαν καὶ τὴν πρὸς τὴν Δύσιν ἀποστροφὴν. Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τὴν πατρίδα των καὶ συγκρίνοντες τὴν τοῦ ἔθνους κατάστασιν πρὸς ἐκείνην τῶν ἐσπερίων λαῶν συνησθάνθησαν τὴν βαθυτάτην πτώσιν των, ἀλλὰ συγχρόνως συνέλαβον τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναγεννήσεως.

Τὰ δὲ ἑλληνικὰ γράμματα ὑπῆρξαν τὸ ὄργανον τῆς συμφιλιώσεως μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Δύσεως, καθότι οἱ μὲν δυτικοὶ ἔνεκα αὐτῶν ἠγάπησαν τὰ τέκνα τοιούτων προγόνων, οἱ δὲ Ἕλληνες διὰ τῆς μελέτης τῶν γραμμάτων τούτων ἀνέκτησαν τὸ ἀρχαῖον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δόξαν αἶσθημα, ἔγιναν φράγχοι κατὰ τὴν ἐτυμολογικὴν τῆς λέξεως σημασίαν, καὶ κατεπίσθησαν ὅτι αἱ νέαι εὐρωπαϊκαὶ ἰδέαι αἱ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσερχόμεναι δὲν ἦσαν παντελῶς ξέναι, ἀλλ' ἀπόρροια τῆς εἰς τὴν Δυτικὴν κοινωνίαν ἐμβολιάσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Ὁ μέγας ὅμως τῆς Δύσεως πρὸς τὴν Ἑλλάδα διερμηνεὺς ὑπῆρξεν ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς· αὐτὸς πρῶτος ἔθεσεν ἐπὶ κεφαλῇ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἀντὶ τοῦ βαρβαρικοῦ σαρκίου τὸν εἰς τὸν Μέγαν Δοῦκα τοσοῦτον μισητὸν δυτικὸν πῖλον. Ἀναδεχθεὶς τὴν ἴασιν τῶν ἀναριθμήτων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς πληγῶν, εἶχε πάντοτε εἰς τὸ στόμα ὡς πανάκειαν τὴν λέξιν *Εὐρώπη. Τὴν Εὐρώπην μιμήθητε, τὴν Εὐρώπην μελετήσατε, ἀπὸ τὴν Εὐρώπην θεσμοὺς καὶ νομοθέτας ζητήσατε*· τοιαῦται ἦσαν αἱ τοῦ Ἀδαμαντίου καθημεριναὶ παραινέσεις· δι' αὐτῶν ὁ νέος οὗτος μυσταγωγὸς προσεκάλει τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν εἰς τῆς Δύσεως τὰ μυστήρια.

Ὑπῆρχον ὅμως δύο Εὐρωπαὶ πρὸς ἀλλήλας ἀντίθετοι, ἡ μὲν συνθετικὴ, ἡ δὲ ἀναλυτικὴ· ἡ Εὐρώπη ἀφ' ἑνὸς τοῦ Πασχάλη, τοῦ Βοσσανιέτου, τοῦ Σατωβριάνδου· ἡ Εὐρώπη ἀφ' ἑτέρου τοῦ Ρουσσώ, τοῦ Ἀλφρεδέρτου, τοῦ Βολταίρου. Πόσον ὠραιότερα ἤθελεν εἰ-

σθαι τοῦ Κοραῆ ἡ δόξα, ἂν ᾔθελε κάμει ὅτι εἰς τοῦ Βεγκαρίου τὰ προλεγόμενα (α) συνεβούλευε τοὺς Ἕλληνας! ἂν τὰς μελίσσας μιμούμενος ᾔθελεν ἐκ τῶν δύο τούτων περιβόλων, ἐν οἷς ἐχωρίζετο ἡ Εὐρώπη, ἀπαρθίσει τὰ χρήσιμα, καὶ οὕτω διερμηνεύσει πρὸς τὴν Ἑλλάδα πλήρη τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν!

Ἀλλὰ πολλὰ σπάνιοι εἶναι οἱ ἄνδρες οἱ δυνάμενοι νὰ ὑπερνικήσωσι τὰς ἐξωτερικὰς περιστάσεις ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ὁποίων διήγαγον τὸν πρῶτον βίον. Ὁ Κοραῆς σύγχρονος καὶ θεατὴς τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, δὲν ἠδύνατο νὰ διερμηνεύσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἄλλας ιδέας παρ' ἐκείνας τῆς φιλοσοφίας τοῦ 17 αἰῶνος.

Δόξα μολοντοῦτο καὶ τιμὴ εἰς τὸν Ἀδαμάντιον! Αὐτὸς μᾶς ἔνοιξε πρῶτος τῆς Δύσεως τὰς πύλας, αὐτὸς ἐδημιούργησε τὸ νεο-ἑλληνικὸν πνεῦμα, αὐτὸς προετοίμασε τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἄν καὶ τὸ ἔργον του δὲν ἦτο καθ' ὅλα ἐντελές, αὐτὸς μόνος κατέστησεν ἐφικτὴν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τὴν τελειοποίησίν του.

Ἐνῷ δὲ ὁ Κοραῆς ἔθετεν ἐν Παρισίῳ τὰ θεμέλια τοῦ μεγάλου τούτου ἐπιχειρήματος, τὰ τελευταῖα σπέρματα τοῦ βυζαντινοῦ πνεύματος, καταπολεμούμενα ἀπὸ τὰς νέας δυτικὰς ιδέας, ἐσχτημάτιζον ἄλλην σχολὴν εἰς ἐκείνην τοῦ Κοραῆ ἀντίθετον (β). Χαρακτὴρ τῆς σχολῆς ταύτης εἶναι ἡ ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν κληρονομηθεῖσα κατὰ τῆς Δύσεως ἀποστροφή ἢ εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἀυστηρὰ προσήλωσις καθιστᾷ μὲν τὴν σχολὴν ταύτην εἰς ἄκρον ἀξιεπαινον· ἀλλ' ὁ θρησκευτικὸς αὐτῆς ζῆλος δὲν ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, δὲν ἐννοεῖ τοῦ αἰῶνος τὴν κίνησιν, καὶ διὰ τοῦτο μ' ἐχθρικὸν ὄμμα ὑποβλέ-

(α) β. ἑκδ. σ. ιε.

(β) Ὁ τῆς σχολῆς ταύτης τελευταῖος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀντιπρόσωπος ἔλεγε πρὸ ὀλίγου περὶ τοῦ Κοραῆ, ἀνὴρ . . . κατὰ δυστυχίαν ἄσοφος πολλάκις ἢ κακόσοφος καὶ ματαιόσυχος περὶ τοὺς θεσπεσίους τῆς ἐκκλησίας θεσμούς καὶ νοτομίας.

πει ὅλα τοῦ ἐσπερίου νοὸς τὰ ἔργα, ὡς κατὰ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν θρησκείας ἐπίβουλα.

Ἰδοὺ λοιπὸν καὶ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως προτοιμαζόμενα τὰ δύο κόμματα, οἱ νέοι Δωριεῖς καὶ Ἴωνες τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος· ἰδοὺ καὶ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως οἱ δύο ἄγγελοι τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως περὶ τοῦ γεννηθησομένου βρέφους ἀντιπαλαίοντες.

Τὸ βρέφος ἐγεννήθη ἤδη ἅς ἀκροασθῶμεν μὲ θρησκευτικὴν προσοχὴν τὰς πρώτας αὐτοῦ φωνάς, διὰ νὰ μάθωμεν ποῖος ἐκ τῶν δύο ἀγωνιστῶν ἐνίκησε, ποῖος ἐξ αὐτῶν θέλει τοῦ ἐπιβάλλει τὸ ὄνομα.

Παράδοξον τρῶντι βρέφος! μόλις ἐγεννήθη, καὶ ὁ κόσμος ὅλος κινεῖται· μόλις ἐφίληθη ἀπὸ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου, καὶ νέος Ἡρακλῆς εἰς τὰ σπάργανα, μὲ τὰς τρυφερὰς χεῖράς του πνίγει τοὺς τρομεροὺς δράκοντας τῆς ὀθωμανικῆς τυραννίας· μόλις ἀπέπεμψε τὴν πρώτην φωνήν, καὶ ἡ φωνὴ αὕτη εἶναι τὸ σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου.

Τί λέγει δὲ ἡ φωνὴ αὕτη; καταρᾶται πάντοτε τὴν Δύσιν, ὡς τὸ ψυχορραγοῦν Βυζάντιον; ὅχι βέβαια, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνει εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Δημοσθένους τὰς φιλελευθέρους ἀρχάς, ὅσας ἡ συνέλευσις τῆς Γαλλίας συμπεριελάμβανεν εἰς τὴν περίφημον ἐκείνην διακήρυξιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Τὰς ἀρχάς ταύτας, τὰς ὁποίας ἡ δυτικὴ Εὐρώπη μόλις μὲ τόσους χειμάρρους αἱμάτων ἐπέτυχε νὰ ἐγγράψῃ εἰς τοὺς κώδικας αὐτῆς καὶ νὰ κάμῃ νοητὰς εἰς τοὺς λαοὺς της, ἡ Ἑλλὰς μόλις ἀναγεννηθεῖσα κατενόησε καὶ διεκύρξεν· ἐφάνησαν ὡς ὁ πρῶτος τοῦ νέου βρέφους αὐθόρμητος συλλογισμός. Εἰς μὲν τὴν Εὐρώπῃ ἐνεφανίσθησαν ὡς θεὸς ἐκ μηχανῆς, ὡς ὑπερφυσικόν τι, τὸ ὅποιον μόλις διὰ πολὺ χρόνιον πάλης ἠδυνήθη νὰ ριζωθῇ εἰς τὸν κόσμον· εἰς δὲ τὴν Ἑλλάδα ὡς πρᾶγμα τόσον φυσικὸν καὶ ἀναγκαῖον, ὅσον ἡ ἀνατολὴ καὶ ἡ δύσις τοῦ ἡλίου.

Ἡ Ἑλλὰς λοιπὸν αὕτη ἀφ' ἑαυτῆς ὠνομάσθη, μόλις ἀναγεννη-

θείσα, τέκνον τῆς Δύσεως, καὶ οὔτε κ' ἐνθυμήθη ὅτι μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Δύσεως ὑπῆρξε πάλαι ποτὲ ἀδιάλλακτος ἔχθρα. Οἱ Ἕλληνες ἥρωες συνεμάχησαν μετὰ τῶν εὐρωπαϊῶν φιλελλήνων εἰς τὰ πεδία τῆς δόξης· τὸ αἷμα τῶν συγχυνόμενων ἐπεσφράγισε τὴν νέαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Δύσεως σύζευξιν.

Ἀλλὰ, ἴσως εἶπη τις, ὅτι τὰ αἰσθήματα ταῦτα ἦσαν γέννημα τῶν ἐκτάκτων ἐκείνων περιστάσεων, τῆς ἀνάγκης τὴν ὁποίαν ἡ καταπολεμουμένη Ἑλλὰς εἶχε τῆς συνδρομῆς τῆς Δύσεως· ὅτι ἐπομένως, ἅμα τῆς ἀνάγκης ταύτης παρελθούσης, ἡ Ἑλλὰς ἀνέδειξε τὴν ἐν αὐτῇ ἔμφυτον πρὸς τὴν Δύσιν ἀποστροφὴν.

Ἡ ἱστορία τῶν μεταγενεστέρων χρόνων τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἀποδεικνύει τὸ ἐναντίον· αἱ δυτικαὶ ιδέαι διὰ τοῦ τύπου, διὰ τῶν σχολείων, διὰ τῶν στόλων, διὰ τοῦ ἐμπορίου, διὰ τῶν νόμων, διὰ τῶν περιηγήσεων, δι' ὅλων ἐν γένει τῶν ὀχეტῶν, δι' ὧν αἱ ιδέαι δύνανται νὰ διαδιδασθῶν, ἐξαπλώνονται εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ριζώνονται εἰς αὐτὰς τῶν χωρικῶν τὰς καλύδας.

Τέλος ἐπέρχεται ἡ ἑλληνικὴ βασιλεία, ἥτις εἰς τὴν διεύθυνσιν ταύτην τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ὑπακούουσα, προικίζει τὴν Ἑλλάδα μὲ τὰς πλείστας τῶν ἐσπερίων ἐθνῶν θεσμοθεσίας· ἡ ταχύτης δὲ μὲ τὴν ὁποίαν ἐσυσσωματώθησαν, ἐσυνταυτίσθησαν αὗται μὲ τὰ ἦθη τοῦ Ἕλληνος, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν μετεφτεύθησαν εἰς γῆν ξένην καὶ ἀνοίκειον.

10.

Νομίζομεν τὰ μέγρι τοῦδε ἐκτεθέντα ἱκανὰ πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τὸ ὁποῖον ἐξ ἀρχῆς ἐθέσαμεν· νομίζομεν ἀρκούντως ἀποδεδειγμένον, ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὴν φύσιν, κατὰ τὸν πολιτισμὸν, κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς ἀποστολὴν, εἶναι Δύσις καὶ ὄχι Ἀνατολή· ὅτι εἰς τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς καὶ διαφθορᾶς, ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν, ἐφάνη λησμονοῦσα ἑαυτὴν καὶ εἰς τὸ ἀντίθετον ἑαυτῆς μετασχηματιζομένη· ὅτι ὅμως ἀναγεννηθεῖσα ἤδη, ἐπ' ἀνέρχεται ὡς φωταγωγὸν ἄστρον εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς τροχίαν, καὶ

ὑπόσχεται νὰ γίνη ἐκ νέου ὁ ἀρχηγὸς τῆς Δύσεως εἰς τὴν ἠθικὴν τῆς Ἀνατολῆς κατάκτησιν καὶ ἀνάπλασιν.

Διὰ τῶν προειρημένων ἀποδεικνύεται προσέτι πόσον σαθεροὶ εἶναι οἱ ἐξῆς ἰσχυρισμοὶ τοῦ Κυρίου Fallmerayer, ἐφ' ὧν ὠκοδόμησεν οὗτος τὸ περιβόητον αὐτοῦ σύστημα· ὅτι δῆθεν ἡ ἀληθὴς τῶν νῦν λεγομένων ἐλλήνων φύσις συνίσταται εἰς τὴν ἀνεξάλειπτον αὐτῶν ὑποστροφὴν καὶ περιφρόνησιν κατὰ τῶν δογμάτων, τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ἐθίμων τῆς Δύσεως· ὅτι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Εὐρωπαίων ὕψωσεν ἡ φύσις αὐτὴ αἰώριον μεσότοιχον (α).

Ἡ ἀτελής τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων γνῶσις τοῦ συγγραφέως τούτου τὸν ἔκαμε νὰ ἐκλάβῃ λείψανά τινα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ τῶν κατὰ τῆς Δύσεως προλήψεων τῆς, ὡς ἀποτελοῦντα τὸν γνήσιον τοῦ ἐλληνισμοῦ χαρακτῆρα.

Ἄλλ' ἡ Ἑλλὰς ἡμέραν παρ' ἡμέραν ἐξαλείφει ἀπὸ τὸ ὠραῖον σῶμά της τὰ τελευταῖα ταῦτα διεφθαρμένων χρόνων ἔχνη, καὶ πρὸς τοὺς ὀλίγους τῶν βυζαντινῶν ἰδεῶν ὁπαδοὺς ἀπευθύνει τοὺς λόγους τοίτους· « ἂν θέλετε, ὦ μικρόνοες, ν' ἀντισταθῆτε εἰς τὸ » μέγα τῆς Δύσεως κῦμα, πρέπει ν' ἀνεγείρετε περὶ τὴν Ἑλλάδα » τῆς Κίνας τὸ περιτείχισμα· πρέπει νὰ καταργήσετε ὅλους τοὺς » νόμους ὅσοι ἔγιναν ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἀναγεννήσεώς μου, » καθότι εἰς ὅλους ἐμφωλεῖται τῆς Δύσεως ὁ σκώληξ· πρέπει εἰς » τὰ σχολεῖα ν' ἀντικαταστήσετε τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Δημοσθέ- » νη διὰ τῆς Βυζαντίδος· πρέπει ἕως καὶ αὐτὸν τῆς Δύσεως τὸν » ἱματισμὸν ν' ἀπεκδυθῆτε, καθότι εἰς τὰς πτυχὰς αὐτοῦ κρύπτον- » ται τῆς Δύσεως αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἀναμνήσεις. Καὶ ὅμως τῆς Δύ- » σεως τὸ κῦμα, τὸ κῦμα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπλημύρηνσε τὰς ὑψη- » λοτάτας τῆς ἰνδικῆς Ἰμαλαίας κορυφάς, καὶ ἀρχεται εἰσχωροῦν » εἰς αὐτὴν τὴν μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Δύσιν κατὰκλειστον Κίναν,

» τὸ κύμα τοῦτο θέλει σᾶς περιβάλει καὶ σᾶς πνίξει· καὶ ἡ Ἑλλάς,
» ἂν καὶ εἰς ἑαυτὴν μόνην ἐγκαταλειμμένη, θέλει εὕρει ἀφ' ἑκυ-
» τῆς, ὡς ἡ μαγνητικὴ βελώνη, τὴν διεύθυνσίν της. »

* * *